

ประวัติศาสตร์จังหวัดสุพรรณบุรี

สมัยก่อนกรุงศรีอยุธยา^(๑)

อาจแบ่งได้อย่างกว้าง ๆ

๑. สมัยก่อนประวัติศาสตร์

๒. สมัยประวัติศาสตร์

สมัยก่อนประวัติศาสตร์

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ หมายถึงสมัยที่มนุษย์ยังไม่รู้จักใช้ตัวหนังสือ การแบ่งอายุของสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยึดเอาวัตถุที่ใช้ทำเครื่องมือเครื่องใช้เป็นหลัก

ในท้องที่จังหวัดสุพรรณบุรี ปัจจุบันได้ค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีโดยบังเอิญ และโดยเจตนาของผู้ลักลอบขุดค้นแหล่งโบราณคดีต่าง ๆ ทำให้ทราบได้ว่าในท้องที่จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นแหล่งที่อยู่ของคนก่อนประวัติศาสตร์ ตั้งแต่ยุคหินใหม่ ตอนกลางประมาณ ๓,๘๐๐ ปี ถึง ๒,๗๐๐ ปีลงมาจนถึงยุคโลหะ ตั้งแต่สมัยสำริดและยุคเหล็ก สังคมของมนุษย์พวกนี้เป็นสังคมเกษตรกรรม รู้จักการเพาะปลูก รู้จักทำภาชนะดินเผา ถลุงแร่และทอผ้า บริเวณที่พบโบราณวัตถุมักจะเป็นที่ดอน น้ำท่วมไม่ถึง อยู่ริมน้ำ และอยู่ไม่ห่างไกลจากภูเขามากนัก น่าเสียดายที่ยังไม่เคยมีการขุดค้นทางด้านก่อนประวัติศาสตร์ในจังหวัดสุพรรณบุรี หากได้มีการขุดค้นทางด้านนี้แล้วก็จะได้รับความรู้เพิ่มเติมขึ้นอีกอย่างไม่ต้องสงสัย อย่างไรก็ตามผู้ที่สนใจเรื่องราวสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ที่พบในจังหวัดสุพรรณบุรีจะศึกษาได้จากโบราณวัตถุต่าง ๆ ที่จัดแสดงอยู่ที่ห้องก่อนประวัติศาสตร์ทวารวดี ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

อุททอง เป็นต้นว่าขวานหินขัด สมัยหินใหม่ พบที่บริเวณเมืองอุททองซึ่งมีอายุประมาณ ๓,๘๐๐ ปี ถึง ๒,๗๐๐ ปี^(๒)

สมัยหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างสมัยก่อนประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์

หรือสมัยกึ่งก่อนประวัติศาสตร์

อาณาจักรฟูนัน (ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๖-๑๐)

จากการค้นพบโบราณวัตถุหลายชิ้น เป็นต้นว่า ลูกปัด เครื่องประดับทำด้วยทองหรือดีบุก ที่ประทับตราหรือตราขนาดใหญ่และขนาดเล็ก เหรียญเงินศรีวิไล เศษเครื่องปั้นดินเผา ฯลฯ ที่เมืองอุททองซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับวัตถุที่ค้นพบที่เมืองออกแก้วซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเมืองท่าของอาณาจักรฟูนัน ในแหลมโคชินไชนา ในประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนามภาคใต้มาก^(๓) วัตถุเหล่านี้ไม่เคยพบในที่อื่นในแหลมอินโดจีน และเชื่อกันว่าเป็นวัตถุของอาณาจักรฟูนัน (พุทธศตวรรษที่ ๖-๑๐) โดยเฉพาะ^(๔) นอกจากนี้ยังได้ค้นพบประติมากรรม ศิลปอินเดียสมัยอมราวดี

(๑) เรียบเรียงโดย ว่าที่ร้อยตรีบันเทิง พูลศิลป์ ศิลปบัณฑิต โบราณคดี หัวหน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุททอง

(๒) จิรา จงกล, พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุททอง จังหวัดสุพรรณบุรี (พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๐๙,) หน้า ๑๔

(๓) สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศาสตราจารย์หม่อมเจ้า, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ. ๒๐๐๐,

(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๒) หน้า ๑๑

(๔) ปัจจุบันวัตถุส่วนหนึ่ง จัดแสดงอยู่ที่ห้องก่อนประวัติศาสตร์-ทวารวดี ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

(ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๙-พุทธศตวรรษที่ ๑๐) ที่เมืองอุทองอีกด้วย เป็นต้นว่า ชิ้นส่วนของพระพุทธรูป ยืนอุ้มบาตร ๓ องค์ ชิ้นส่วนของพระพุทธรูปปางนาคปรก ดินเผา รูปกนิฐิวิกรมศิริภรณ์ปูนปั้น ชิ้นส่วน หินจำหลักกลวดลายและที่เจิมกระแจะจันทน์หิน ซึ่งสืบต่อจนถึงสมัยทวารวดี ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่ห้อง ก่อนประวัติศาสตร์-ทวารวดี ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี อาศัยโบราณวัตถุ ดังกล่าวแล้ว เป็นเหตุให้ศาสตราจารย์จ้อง บัวชเชลิเยร์เสนอความเห็น ว่า เมืองอุทองตั้งมาก่อน อาณาจักรทวารวดี และอาจเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรพูนัน หรือเคยเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรพูนัน มาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๖ ซึ่งเป็นอาณาจักรที่สำคัญที่สุดในเอเชียอาคเนย์ อาณาจักรนี้ในขณะที่เจริญ สูงสุดได้ครอบคลุมไปจนถึงประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนามภาคใต้ เมื่ออาณาจักรพูนันหมดอำนาจ ลงแล้ว เมืองอุทองจึงได้กลายเป็นเมืองสำคัญขึ้นในอาณาจักรทวารวดี ในพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒

สมัยประวัติศาสตร์ หมายถึงสมัยที่มนุษย์รู้จักใช้ตัวหนังสือ

สมัยทวารวดี (พ.ศ.ที่ ๑๑ หรือ ๑๒ ถึง ๑๖)

อาณาจักรทวารวดีเป็นอาณาจักรประวัติศาสตร์สมัยแรกในประเทศไทย อาณาจักรนี้ตาม ความเห็นของศาสตราจารย์จ้อง บัวชเชลิเยร์ ผู้เชี่ยวชาญโบราณคดีในภาคเอเชียอาคเนย์ ซึ่งกรม ศิลปากรได้เชิญเข้ามาสำรวจโบราณคดีในประเทศไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ ได้ลงความเห็น ว่า เมืองอุทอง อาจเป็นราชธานีของอาณาจักรทวารวดีอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง การค้นพบแผ่นทองแดงของพระเจ้า ธรรมสารมณที่บริเวณหน้าโรงเรียนอุทองศึกษาลัยในเมืองอุทอง ซึ่งมีจารึกใช้ตัวอักษรอยู่ประมาณปลาย พุทธศตวรรษที่ ๑๒ ก็อาจหมายความว่า พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้เป็นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์แรกที่ เราทราบพระนามกันสำหรับอาณาจักรทวารวดี อาศัยเหตุนี้ทำให้ศาสตราจารย์จ้อง บัวชเชลิเยร์ มี ความเห็นต่อไปอีกว่า เมืองอุทองจึงเป็นเมืองสำคัญในอาณาจักรทวารวดีในพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ นอกจากนั้นศาสตราจารย์จ้อง บัวชเชลิเยร์ ได้กล่าวว่า ศิลปสมัยทวารวดีได้ขยายตัวออกไป ๓ ทาง คือ ทางทิศตะวันออก ทางหนึ่งไปยังอำเภออรุณประเทศ จังหวัดปราจีนบุรี โดยผ่านทางดงละครและดงศรี มหาโพธิ์ อีกทางหนึ่งไปยังที่ราบสูงโคราช โดยผ่านทางจังหวัดสระบุรี และไปแยกออกเป็นหลายสายที่ แม่น้ำมูลไปยังจังหวัดมหาสารคาม ทางทิศเหนือไปยังจังหวัดลำพูน (อาณาจักรหริภุญไชย) โดยผ่าน ทางจังหวัดลพบุรี นครสวรรค์ และตาก ทางใต้มีทางลงไปยังแหลมทองโดยผ่านทางจังหวัดราชบุรี และ เพชรบุรี ทางเหล่านี้มาบรรจบกันแถบบริเวณเมืองอุทอง การที่ทราบได้เช่นนี้ก็โดยอาศัยหลักฐานจาก โบราณวัตถุสถานศิลปสมัยทวารวดีที่ค้นพบตามสายทางเดินเหล่านั้น

เมืองอุทอง อยู่ในเขตอำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ตั้งอยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ ๑๕° ๒๒' เหนือ และเส้นแวงที่ ๙๙° ๕๓' ๓๐" ตะวันออก ตัวเมืองเป็นรูปรีค่อนข้างกลมขนาด ๙๐๐ x ๑.๗๕๐ เมตร ภายในตัวเมืองและบริเวณใกล้เคียงได้พบโบราณวัตถุสถานสมัยทวารวดีเป็นอันมาก ซึ่งเป็น ประโยชน์ในการศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

นอกจากนี้แหล่งชุมชนสมัยทวารวดีกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปในจังหวัดสุพรรณบุรีที่น่าสนใจ อีกแห่งหนึ่งอยู่ที่เมืองโบราณบ้านคูเมือง ในเขตอำเภอเดิมบางนางบวช จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งตั้งอยู่

ระหว่างเส้นรุ้งที่ ๑๔° ๕๑' เหนือ และเส้นแวงที่ ๑๐๐° ๑๓' ตะวันออก ตัวเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมมน ขนาด ๕๑๐X๕๖๐ เมตร ^(๑)

สมัยอุทอง (พุทธศตวรรษที่ ๑๗-๒๐)

ภายหลังจากที่เมืองอุทองกลายเป็นเมืองร้าง เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เนื่องจากกระแสน้ำในแม่น้ำจระเข้สามพันเปลี่ยนทางเดินและเกิดอหิวาตกโรคระบาดขึ้น จึงได้ย้ายเมืองไปตั้งเมืองใหม่ในท้องที่อำเภอเมืองสุพรรณบุรีปัจจุบัน คือ ตั้งอยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ ๑๔° ๒๘' เหนือ เส้นแวงที่ ๑๐๐° ๑๗' ตะวันออก จากภาพถ่ายทางอากาศปรากฏว่า เป็นเมืองขนาด ๑๐๐๐X ๓๖๐๐ เมตร มีอาณาเขตของตัวเมืองคลุมทั้งสองฟากแม่น้ำท่าจีน ซึ่งมีสภาพเป็นเมืองนอกแตก มีแม่น้ำท่าจีนอยู่กลางเมืองไหลผ่านจากเหนือลงใต้คูเมืองด้านตะวันออกเริ่มแต่บริเวณหมู่บ้านตาทันชานกับแม่น้ำท่าจีน ผ่านบ้านน้อยมาหมดลงใกล้กับโรงเรียนนครบรรณสุตศึกษาลัย ส่วนทางตะวันตก คูเมืองผ่านกลางตัวเมืองสุพรรณบุรี สมัยอยุธยาเมืองนี้เข้าใจว่าเป็น เมืองพันธุมบุรี ตามที่ปรากฏชื่อในหนังสือไตรภูมิของเก่า ด้วยเหตุนี้จึงมีผู้ค้นพบซากโบราณสถานขนาดเล็กสมัยทวารวดีตอนปลาย พระพุทธรูปขนาดใหญ่ทำด้วยหิน ๒ องค์ ที่วัดราชเดชะ (ร้าง) และพระบาทพระพุทธรูปสมัยทวารวดีที่วัดพิหารแดง

ต่อมาเพื่อประโยชน์ในการพัฒนาหมู่บ้าน ในบริเวณเมืองสุพรรณบุรีเก่าให้เจริญขึ้น จึงได้มีการตัดถนนผ่านเข้าไปในบริเวณซากโบราณสถานต่าง ๆ และมีการรื้ออิฐจากโบราณสถานต่าง ๆ เอาไปใช้ในการสร้างบ้านเมืองและสถานที่ทางราชการทั้ง ๒ ฝั่ง ที่ตั้งตัวจังหวัดสุพรรณบุรีปัจจุบันรวมทั้งได้มีการรื้ออิฐจากโบราณสถานต่าง ๆ จากวัดร้างหารายได้หลายครั้งหลายหนไปขายตั้งแต่ก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๔๘๘-พ.ศ. ๒๕๐๐) เป็นเหตุให้หลักฐานทางโบราณคดีในสมัยอุทอง ในบริเวณตัวเมืองสุพรรณบุรีเก่าและบริเวณใกล้เคียงหมดสภาพไปเป็นอันมาก โบราณสถานที่เหลือรอดจากการกระทำดังกล่าวมีอยู่เพียงประมาณ ๕ % เท่านั้น ^(๒) เช่น

๑. เจดีย์ในวัดพระอินทร์ (ร้าง) ๑ องค์
๒. เจดีย์ในวัดเถลไถล (ร้าง) ๑ องค์
๓. เจดีย์ในวัดพระรูป ๑ องค์ และพระพุทธรูปไสยาสน์ ๑ องค์
๔. ฐานเจดีย์หลังอุโบสถวัดพระรูป ๑ องค์
๕. พระปรางค์ในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ๑ องค์
๖. เจดีย์ในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ๒ องค์
๗. เจดีย์ในวัดพริก (ร้าง) ๑ องค์
๘. พระปาเลไลยก์ ๑ องค์
๙. เจดีย์ในวัดมรกต (ร้าง) ๑ องค์
๑๐. เจดีย์ในวัดสนามชัย (ร้าง) ๑ องค์

(๑) ศรีศักร วัลลิโภดม "สุพรรณภูมิอยู่ที่ไหน" ซอฟ้าปีที่ ๔ ฉบับที่ ๑๖ เดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๐ หน้า ๖๒

(๒) สัมภาษณ์ นายสถาน แสงจิตพันธ์ อาจารย์โรงเรียนสวนกุหลาบ จังหวัดสุพรรณบุรี วันที่ ๑๓ ธันวาคม ๒๕๒๔

นอกจากนี้ยังมีเจดีย์สมัยอุทอง ยังมีอีกองค์หนึ่งที่วัดเขาติน ตำบลสระแก้ว อำเภอเมือง
สุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี

สมัยสุโขทัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐)

จากจารึกตอนท้ายในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช (พ.ศ. ๑๘๒๒-๑๘๔๑) ซึ่ง
คงสลักขึ้นหลัง พ.ศ. ๑๘๓๕ ได้กล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับชัยชนะของพระองค์ที่ว่าอาจปราบฝูง
ข้าศึก มีเมืองกว้างขวางหลายเมือง รวมทั้งเมืองสุพรรณภูมิด้วย เมืองนี้คงเป็นเมืองสุพรรณบุรีเก่า ที่ตั้ง
อยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ ๑๔° ๒๘' เหนือ และเส้นแวงที่ ๑๐๐° ๑๗' ตะวันออก ที่ได้กล่าวมาแล้วและคงเป็น
เมืองเดียวกับสุพรรณภูมิในจารึกหลักที่ ๔๘ วัดสองคอบ จังหวัดชัยนาท ซึ่งเป็นจารึกบนแผ่นทอง
อักษรไทย ภาษาไทย มีศักราชระบุแน่ชัดว่าจะอยู่ในพ.ศ. ๑๘๕๑ ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดี
จารึกหลักนี้กล่าวถึงเจ้าเมืองขุนเพชญ์สารว่าได้เคยทำบุญอุทิศบ้านเรือนถวายเป็นเมืองศรีสุพรรณภูมิ
และเมืองศรีโยชยา เพราะระยะเวลาห่างจากจารึกหลักที่ ๑ ตอนที่กล่าวถึงชื่อเมืองสุพรรณภูมิกับ พ.ศ.
๑๘๕๑ นั้น ห่างกันเพียงประมาณ ๑๐๐ ปีเท่านั้น ประกอบทั้งโบราณวัตถุสถานในเขตเมืองสุพรรณภูมิ
หรือเมืองสุพรรณบุรีเก่าก็มีถึงสมัยสุโขทัยด้วย ^(๑)

เมืองนี้ต่อมาในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้โปรดให้รื้อกำแพงเมืองลงเมื่อ พ.ศ.
๒๐๘๖ เพื่อให้พม่าข้าศึกใช้เป็นที่พักทัพเสียเมืองสุพรรณบุรีเก่าให้แก่ข้าศึก

เมืองสุพรรณบุรีได้ตั้งอยู่ ณ ที่นี้ตลอดสมัยอยุธยาและได้ปรับปรุงเมืองให้มีขนาดเหมาะสม
กับฐานะเมืองที่ถูกลดฐานะจากเมืองลูกหลวงมาเป็นหัวเมืองชั้นใน ในการปรับปรุงครั้งนี้ได้ทิ้งบริเวณ
เมืองทางปากตะวันตกของแม่น้ำท่าจีน มาอยู่แค่ฝั่งตะวันออกแต่เพียงฝั่งเดียวเท่านั้น เข้าใจว่าเมือง
แห่งนี้คงสร้างขึ้นระหว่างรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ กับสมเด็จพระชัยราชาธิราช (ระหว่าง พ.ศ.
๑๙๙๑-๒๐๘๙) ^(๒)

สมัยลพบุรี (พุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙)

จากศิลาจารึกที่ปราสาทพระขรรค์ ในบริเวณเมืองพระนคร ประเทศกัมพูชาประชาธิปไตย
ซึ่งสร้างในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (พ.ศ. ๑๗๒๔-๑๗๖๐) ทำให้ทราบว่าเมืองโบราณเมืองหนึ่งมีชื่อ
ตามศิลาจารึกว่า "สุวรรณปุระ" ซึ่งน่าจะอยู่ที่บริเวณดอนทางพระ หรือเนินทางพระ ตำบลบ้านสระ
อำเภอสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี เพราะได้พบซากโบราณสถาน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๒ มีดินอัด อิฐ และ
ศิลาแลงเป็นรากฐาน น่าเสียดายที่โบราณสถานแห่งนี้ถูกทำลายอย่างยับเยิน ก่อนที่หน่วยศิลปากรที่ ๒
และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุทอง ดำเนินการขุดแต่งโบราณสถาน ระหว่างวันที่ ๑ กรกฎาคม ๒๕๒๒
ถึงวันที่ ๑๕ สิงหาคม ๒๕๒๒ จึงไม่สามารถพบหลักฐานทางสถาปัตยกรรมได้อย่างเด่นชัด ถึงกระนั้นก็ดี

(๑) ศรัศกร วัลลิโภดม "สุพรรณภูมิอยู่ที่ไหน" ซอฟต์แวร์ ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑๖ เดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๐ หน้า ๕๖

(๒) ศรัศกร วัลลิโภดม "สุพรรณภูมิอยู่ที่ไหน" ซอฟต์แวร์ ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑๖ เดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๐ หน้า ๕๘

การขุดแต่งที่ดอนทางพระได้พบปฏิมากรรมต่าง ๆ มีทั้งทำด้วยศิลา และปูนปั้นที่สวยงาม ซึ่งเป็นประโยชน์ในการศึกษาทางศิลปประวัติศาสตร์ และโบราณคดี ของจังหวัดสุพรรณบุรีเป็นอันมาก^(๑) เช่น หน้าภาพรูปอสูรซึ่งเหมือนกับที่ประดับอยู่ที่ฐานปราสาทสามยอด จังหวัดลพบุรี หน้าภาพเศียรเทวดาปูนปั้น ประติมากรรมบางชิ้นก็น่าสนใจ และยังไม่เคยมีผู้ใดทราบว่าเป็นรูปอะไร เช่น รูปครุฑขุดข้าง ๒ เชือก รูปบุคคลที่มีลิ้นจุกปาก และจากการที่ได้พบปฏิมากรรมรูปกสิขรนาคราช เนื่องในการขุดแต่งจึงสันนิษฐานได้ว่า ทรางโบราณสถานที่เนินทางพระหรือดอนทางพระ คงเป็นรูปปราสาทที่สร้างตามศิลปะเขมร แบบบายน หรือสมัยลพบุรี

อนึ่งก่อนหน้าที่จะมีการขุดแต่งดอนทางพระดังกล่าวแล้วข้างต้น ที่โบราณสถานดอนทางพระ ก็เคยมีผู้พบโบราณวัตถุต่าง ๆ เป็นต้นว่า พระพุทธรูปปางนาคปรก^(๒) พระพิมพ์ พระโพธิสัตว์ อวโลกิเตศวร ศิลปสมัยลพบุรี ฯลฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระพุทธรูปปางนาคปรก นั้นเป็นศิลปะแบบเดียวกับที่พบที่วัดปู่บัว^(๓) ตำบลพิหารแดง อำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี

นอกจากศิลปโบราณวัตถุศิลปสมัยลพบุรี มักจะพบอยู่ทั่วไปทุกอำเภอ^(๔) ในจังหวัดสุพรรณบุรี ยกเว้นอำเภอด่านช้างเพียงอำเภอเดียว บริเวณที่พบมากกว่าที่อื่นอยู่ในท้องที่ตำบลพิหารแดง อำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี

สมัยอยุธยา

ตอนต้นสมัยอยุธยา สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) โปรดให้ตั้งขุนหลวงพะงั่วพี่พระมเหสีขึ้นเป็นพระบรมราชา^(๕) ให้อยู่ครองเมืองสุพรรณบุรีเดิมในฐานะเมืองลูกหลวง และเป็นเมืองหน้าด่าน ด้านตะวันตก ซึ่งในสมัยนั้นเป็นเมืองที่มีความสำคัญมากในการศึกสงคราม จึงมักจะแต่งตั้งพระราชโอรสหรือเชื้อพระวงศ์ไปเป็นเจ้าเมือง เป็นที่น่าสังเกตว่าในสมัยนั้นมี "เจ้า" ครองเมืองหน้าด่านเพียง ๒ องค์ เท่านั้น คือ พระรามศวรพระราชโอรสครองเมืองลพบุรี ซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านทางทิศเหนือและขุนหลวงพะงั่วพี่พระมเหสีครองเมืองสุพรรณบุรี ซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านด้านทิศตะวันตก หน้าด่านอีก ๒ เมือง คือ เมืองนครเขื่อนขันธ์ (พระประแดง) ซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านด้านทิศใต้ และเมืองนครนายกซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านด้านทิศตะวันออก ไม่มี "เจ้า" ไปเป็นเจ้าเมือง

เมืองสุพรรณบุรีในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) นั้น มีกำลังทหารเข้มแข็งมาก มีได้ทำหน้าที่แต่เพียงเมืองหน้าด่านอย่างเดียวเท่านั้น เมื่อเกิดกรณี "ขอมแปรพักตร์" สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) โปรดให้พระรามศวรพระราชโอรสยกกองทัพไปตีเมืองเขมร แต่ฝ่ายเขมรรู้ตัวก่อน ท้าหน้าของพระรามศวรยังไม่ทันตั้งค่าย พญาอุปราช ราชโอรสพระเจ้าแผ่นดินเขมรก็

(๑) ปัจจุบันแสดงอยู่ที่ห้องลพบุรี ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

(๒) ปัจจุบันอยู่ที่วัดมโหฬาราม ในเขตสุขาภิบาลสามชุก อำเภอสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี องค์หนึ่ง

(๓) ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่ห้องลพบุรี - รัตนโกสินทร์ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

(๔) มนัส โอภากุล พระยาศรีเมืองสุพรรณ (สุพรรณบุรี มนัสการพิมพ์ ๒๕๒๔) หน้า ๑๕

(๕) รายงานพระเจ้าอู่ทองยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเสด็จตรวจราชการเมืองสุพรรณบุรี ปิรตณโกสินทร์ ศก ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖)

ยกทัพโจมตีทัพหน้าแตก มาปะทะทัพหลวง และเสียดพระศรีสวัสดิ์ในทีรบ เมื่อความทราบถึงกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) โปรดให้ขุนหลวงพะงั่ว ยกทัพไปช่วยหลาน และสามารถตีนครธมได้สำเร็จ พร้อมทั้งกวาดต้อนชาวเขมรเข้ามากรุงศรีอยุธยาเป็นอันมาก^(๖) ถึงแก่หมื่นคน^(๗) ส่วนปีที่ตีนครธมได้ ขณะนี้ยังไม่เป็นข้อยุติว่าเป็นปีใด อาจเป็นพ.ศ. ๑๘๙๕ หรือ พ.ศ. ๑๙๑๒ ปลายรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑

ในช่วงเวลาต่อมาเมืองสุพรรณบุรีกับเมืองลพบุรี ซึ่งเป็นเมืองลูกหลวงด้วยกันต่างก็แข่งขันกันเองและไม่วางใจซึ่งกันและกันดังจะเห็นได้จากตอนที่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) สวรรคต สมเด็จพระรามศวรพระราชโอรสได้ครองราชสมบัติต่อมา แต่ครองได้เพียง ๑ ปี ขุนหลวงพะงั่วก็เสด็จมาจากเมืองสุพรรณบุรี เข้ากรุงศรีอยุธยาสถาปนาเป็นสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ ครองกรุงศรีอยุธยา พระรามศวรต้องเสด็จกลับไปครองเมืองลพบุรีดังเดิม

ต่อมาเมื่อสมเด็จพระเจ้าทองล้นพระราชโอรสของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ ขึ้นครองราชสมบัติต่อในพ.ศ. ๑๙๓๑ ได้เพียง ๗ วัน พระรามศวรก็ยกทัพจากเมืองลพบุรีมาจับสมเด็จพระเจ้าทองล้น สำเร็จโทษ แล้วขึ้นครองราชย์บัลลังก์เป็นครั้งที่ ๒

การช่วงชิงอำนาจระหว่างเมืองสุพรรณบุรีกับเมืองลพบุรี ยังคงกระทำสืบเนื่องต่อมาอีก เมื่อสมเด็จพระรามราชาธิราช พระราชโอรสของสมเด็จพระรามศวรขึ้นครองราชสมบัติแล้วไม่นานนัก พระนครอินทร์เจ้าเมืองสุพรรณบุรี ก็ยกทัพเข้ากรุงศรีอยุธยาและถอดสมเด็จพระรามราชาธิราชออกจากราชบัลลังก์แล้วสถาปนาพระองค์เองเป็นสมเด็จพระนครินทราชาธิราช (พ.ศ. ๑๙๕๒- พ.ศ. ๑๙๖๗)^(๘) และทรงโปรดให้เจ้าอ้ายพระยามาครองเมืองสุพรรณบุรีในฐานะเป็นเมืองลูกหลวง

ต่อมาเมื่อสมเด็จพระนครินทราชาธิราช สวรรคต เจ้าอ้ายพระยา พระราชโอรสผู้ครองเมืองสุพรรณบุรีกับเจ้ายี่พระยา พระราชโอรสผู้ครองเมืองแพก (เมืองสวรรคต) ต่างก็แย่งชิงราชสมบัติ และชนข้างต่อสู้กันที่เชิงสะพานป่าถ่าน และถึงกับสิ้นพระชนม์อยู่บนคอช้างทั้งสองพระองค์ เจ้าสามพระยา พระราชโอรสผู้ครองเมืองชัยนาทจึงขึ้นครองราชย์ เป็นสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ในรัชกาลนี้ได้เลิกประเพณีแต่งตั้งพระราชโอรสไปครองเมืองลูกหลวง ๒ แห่ง หรือหลายแห่ง เพราะเป็นจุดอ่อนเป็นผลเสียหายมากกว่าผลดี จึงทรงตั้งพระรามศวร พระราชโอรสเป็นพระมหาอุปราชไปครองเมืองพิษณุโลกเพียงแห่งเดียว เมื่อสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ สวรรคต ในปี พ.ศ. ๑๙๙๑ จึงได้ครองราชสมบัติ ทรงพระนามว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

ในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. ๑๙๙๑-พ.ศ. ๒๐๓๑) ทรงเลิกเมืองลูกหลวง และใช้ระบบขุนนางแทน เมืองสุพรรณบุรีจึงมีแต่ “ผู้รั้ง” ซึ่งไม่มีอำนาจเด็ดขาดแบบการปกครองเมือง แต่หากต้องปรึกษากับกรมการเมือง ซึ่งประกอบด้วยเจ้าเมืองแพ่ง และสุภมาตรา ผู้รั้ง และกรมการเมือง จะได้รับการแต่งตั้งจากพระเจ้าแผ่นดินไปปกครองเมืองในความควบคุมของราชธานีอย่างใกล้ชิด^(๙)

(๖) กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา (ฉบับพระจักรพรรดิพงษ์ (จาด), หน้า ๒-๓

(๗) กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา, (พระนคร, แพร่พิทยา, ๒๕๑๓) หน้า ๗๙

(๘) เป็นพระเจ้าแผ่นดินไทยพระองค์แรกที่เสด็จพระราชดำเนินไปเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศจีน ครั้งดำรงพระยศเป็นที่พระมหาอุปราช

(๙) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ"

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๐๘๖ ในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้แห่งพม่า ได้ยกกองทัพใหญ่เข้ามาตีประเทศไทย^(๑๐) ด่านแรกที่ตั้งรับกองทัพพม่า คือ เมืองสุพรรณบุรี ซึ่งมีพระสุนทรสงครามเป็นเจ้าเมือง กองทัพทั้ง ๒ ฝ่าย ใต้รบพุ่งกันเป็นสามารถแต่เนื่องจากกำลังกองทัพไทยน้อยกว่า จึงทิ้งเมืองสุพรรณบุรีแตกถอยร่นเข้ามากรุงศรีอยุธยากองทัพพม่าก็ยกติดตามตีเข้ามาจนถึงชานกรุงศรีอยุธยา การศึกครั้งนี้กองทัพพม่าไม่สามารถตีหักเอากรุงศรีอยุธยาได้ต้องถอยทัพกลับไป ผลของการสงครามครั้งนี้เป็นเหตุให้สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พระราชดำริเห็นว่าเมืองสุพรรณบุรี แม้จะมีป้อมคูประตูหอรบมั่นคงสักปานใดก็ตาม แต่เมื่อมีศึกใหญ่ยกมาตีเมืองก็ไม่สามารถจะรับไว้ได้ และเมื่อข้าศึกตีได้แล้วกลับจะใช้เป็นที่มั่นอีกด้วย จึงโปรดให้รื้อป้อมกำแพงเมืองเสียซีกหนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๐๘๖^(๑๑) เพื่อว่าข้าศึกตีเมืองได้แล้วจะไม่ได้มีโอกาสอาศัยใช้เป็นที่มั่นอยู่ในเมืองได้อีก และในปีเดียวกันนี้โปรดให้แบ่งท้องที่เมืองราชบุรี และเมืองสุพรรณบุรี ตั้งเป็นเมืองนครชัยศรี

ต่อมา พ.ศ. ๒๐๘๒ พระเจ้าบุเรงนองแห่งพม่า ได้ยกกองทัพใหญ่ลงมาล้อมกรุงศรีอยุธยา ครั้งนั้น สมเด็จพระมหาจักรพรรดิเตรียมป้องกันกรุงศรีอยุธยาอย่างเต็มที่ แต่กรุงศรีอยุธยามีกำลังน้อยกว่ากองทัพพม่า เหลือกำลังจะป้องกันพระนครจึงยอมเป็นไมตรีและส่งตัวผู้รับประกันพระนคร คือ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระราเมศวร พระยาจักรี และพระสุนทรสงครามเจ้าเมืองสุพรรณบุรี ให้แก่พม่าพร้อมกับช้างพลายเผือก อีก ๔ เชือก^(๑๒)

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๑๒๗ รัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชา พระนเรศวร พระราชโอรสได้ทรงประกาศอิสรภาพไม่ยอมขึ้นพม่า เป็นเหตุให้พระเจ้านันทบุเรงพิโรธ โปรดให้ยกกองทัพเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยา โดยเดินทัพมาทางด่านเจดีย์ ๓ องค์ ทั้งกองทัพบก และกองทัพเรือของพม่า ปะทะกับกองทัพไทยที่เมืองสุพรรณบุรี และพม่าได้ถูกทัพเรือไทยภายใต้บังคับบัญชาของเจ้าพระยาจักรี ตีแตกกลับไป

ต่อมากองทัพพม่า ยกเข้ามาทางด่านเจดีย์ ๓ องค์ ผ่านเมืองกาญจนบุรี เข้าตีกรุงศรีอยุธยา ทางสุพรรณบุรีอีก ๒ ครั้ง คือ พ.ศ. ๒๑๓๓ และ พ.ศ. ๒๑๓๕ การรบทั้ง ๒ ครั้ง สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเป็นแม่ทัพเนื่องจากทรงชำนาญภูมิประเทศ และยุทธศาสตร์อย่างยิ่ง จึงทรงกำหนดพื้นที่ตำบลตะพังกรู เมืองสุพรรณบุรีเป็นสนามรบทั้ง ๒ ครั้ง ครั้งแรก พ.ศ. ๒๑๓๓ ปีแรกรบกันในท้องที่อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี กล่าวคือเมื่อพระมหาอุปราชยกกองทัพผ่านด่านเจดีย์สามองค์เข้ามาแล้ว ก็เดินทัพผ่านแดนป่าสูงที่เต็มไปด้วยเทือกเขาใหญ่ของเมืองกาญจนบุรี^(๑๓) เลียบลงมาตามแนวลำน้ำแควน้อยและแควใหญ่ เมื่อพ้นแดนป่าสูงก็จะถึงพื้นที่สนามรบดอนตะพังกรูตอนใต้ที่บริเวณบ้านทวน^(๑๔) แล้วตั้งค่ายใหญ่ประชุมทัพปิดปากทางเข้าแดนป่าสูง ซึ่งเป็นการรักษาเส้นทางสำคัญในการเดินทัพของฝ่ายพม่าไว้แล้วจึงจะเดินทัพตามพื้นที่ดอนขึ้นสู่ทิศเหนือผ่านบ้านจระเข้สามพัน บ้านโข้ง เพื่อไปข้ามลำน้ำที่แม่น้ำท่าคอยเข้าสู่พื้นที่ดอนฝั่งตะวันออก ซึ่งเป็นส่วนเหนือของแดนลุ่มพลี เมืองสุพรรณบุรี แล้วจึงจะเข้าตีเมืองสุพรรณบุรี หรือไปป่าโมกก็จะเข้าตีกรุงศรีอยุธยาได้สะดวกทั้ง

(๑๐) ประพัฒน์ ตรีณรงค์ ศึกษาและเที่ยวในเมืองไทย (พระนคร, เลียงเชียง ๒๕๐๒ หน้า ๑๒๘๐)

(๑๑) กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (พระนคร, อักษรสัมพันธ์ ๒๕๐๕ หน้า ๑๔๔)

(๑๒) เล่มเดียวกัน หน้า ๑๕๔ -๑๕๘

(๑๓) สถาน แสงจิตพันธ์ ตอบคำตามของกระทรวงกลาโหมเกี่ยวกับอนุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช พิมพ์ดีด ๒๕๒๐

(๑๔) คืออำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี

๒ แห่ง ถ้าข้ามลำน้ำต่ำลงมากกว่านั้นจะเดินทัพไม่ได้ เพราะจะติดพื้นที่หล่มเลนลุ่มพลีตลอดไปจนถึงกรุงศรีอยุธยา

ขณะที่กองทัพพระมหาอุปราช เดินทางมาตามเส้นทางเดิมที่เคยยกทัพมาก่อน ๆ ดังกล่าวแล้วข้างต้น สมเด็จพระนเรศวรมหาราชซึ่งทรงจัดเจนภูมิประเทศอยู่แล้วก็ทรงนำกองกำลังทหารจัดชุมนุมอยู่ในป่าที่บริเวณเชิงเทือกเขาพระยาแมน^(๑๕) ตอนเหนือบ้านจะเข้สามพัน ตลอดแนวขุนเขาซึ่งพื้นที่เป็นคอคอดของสนามรบ มีเทือกเขาใหญ่อยู่ทางทิศตะวันตก มีลำน้ำจะเข้สามพันอยู่ทางทิศตะวันออก สภาพภูมิศาสตร์บีบกระหนาบพื้นที่ซึ่งเป็นเส้นทางเดินทัพให้เป็นช่องแคบอยู่ระหว่างกลางพระองค์ทรงพระราชดำริที่จะบุกตีกองทัพพม่า ขณะผ่านช่องแคบให้ถอยร่นไปแตกทัพที่ริมแม่น้ำจะเข้สามพันให้จงได้ ขณะที่กองทัพพม่าผ่านเข้าช่องแคบเข้ามาด้วยความประมาท เพราะไม่เคยต้องกลยุทธ์ในสนามรบบริเวณนี้มาก่อน จึงถูกกองกำลังทหารไทยโจมตีถึงกับแตกพ่ายยับเยินที่ริมลำน้ำจะเข้สามพันหมดทุกทัพ การรบครั้งนี้ถึงขั้นตะลุมบอน เกือบจับองค์พระมหาอุปราชได้ พระยาพลิมพระยาพุกาม แม่ทัพพม่าได้แก้ไขเอาพระมหาอุปราชหนีรอดไปได้ พระยาพุกามตายในที่รบพร้อมกับไพร่พลเป็นจำนวนมาก ทหารไทยจับตัวพระยาพลิมได้ พร้อมทั้งยึดได้ช้างม้าและเครื่องศาสตราวุธเป็นอันมาก พระมหาอุปราชและทหารพม่ารอดตายได้แตกพ่ายหนีกลับไป นอกราชอาณาจักรด้วยความเกรงกลัวในพระบรมราชานุภาพของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ต่อมาพระมหาอุปราช ยกกองทัพเข้ามาตีประเทศไทยอีก เป็นครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๑๓๕ ครั้งนี้ได้ยกกองทัพมาตั้งค่ายใหญ่ประชุมทัพปิดปากทางเข้าแดนป่าสูงที่บริเวณบ้านทวนตอนใต้ของสนามรบ เช่นเดียวกับครั้งก่อนแต่เนื่องจากพระมหาอุปราชยังเข็ดขยาดช่องแคบที่เป็นคอคอดของสนามรบตอนตระพังกรูอยู่ เพราะเคยได้รับบทเรียนที่มีค่าอย่างสูงถึงกับเสียชีวิตทหารทั้งกองทัพมาแล้ว จึงได้ให้กำลังส่วนใหญ่ยกถ่วงหน้าขึ้นไปสำรวจช่องแคบ และพื้นที่ของสนามรบจากตอนใต้ขึ้นสู่ตอนเหนือ ทหารพม่าสำรวจพื้นที่ขึ้นไปและตั้งทัพหน้าอยู่ถึงบ้านโข้ง สืบทราบว่างกองทัพไทยมีกำลังน้อยกว่าได้ยกมาขัดตาทัพอยู่บนเส้นทางยุทธศาสตร์ พระมหาอุปราชจึงยกกองทัพหลวงขึ้นสู่พื้นที่ด้านเหนือของสนามรบ เพื่อจะข้ามลำน้ำท่าคอย แล้วนำกำลังส่วนใหญ่ที่มีจำนวนมากกว่าเข้าชุมตีกองทัพไทยให้แตกแล้วหวังจะบุกตามตีให้ถึงกรุงศรีอยุธยา

ฝ่ายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงมีพระราชดำริว่า ช่องแคบคอคอดของสนามรบตอนตระพังกรูนั้น กองทัพพม่ารู้เท่าทันในยุทธวิธีแล้ว จึงวางแผนออกตั้งค่ายหลวงประชุมทัพอยู่ที่บริเวณตระพังน้ำหนองสาหร่ายทางตอนเหนือของสนาม เพื่อปิดทางเข้าออกแดนลุ่มพลีของกรุงศรีอยุธยาไว้ โดยจัดกองทัพชุมนุมอยู่ในป่าที่บริเวณแม่น้ำท่าคอยคอยท่ารอจังหวะให้กองทัพพระมหาอุปราชยกข้ามลำน้ำมาเมื่อใด จึงจะบุกเข้าโจมตีกองทัพพม่าให้ถอยร่นลงไป แตกทัพที่ริมแม่น้ำอีกครั้งหนึ่งให้จงได้ แต่พระยาศรีไสยณรงค์ไปทำกลแตกเสียที่บ้านดอนระฆัง โดยนำกองสอดแนมเข้าโจมตีทัพหน้าของพม่าอย่างอาจหาญเป็นเหตุให้พม่าไหวตัวเสียก่อน สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงทรงเปลี่ยนแผน

(๑๕) คือเทือกเขาใหญ่ นับแต่เขาถ้ำเสือ-สุสานสุขนรินทร์-หน้าตกพุ่มวง-เขาพระ ปัจจุบัน

ใหม่ แต่เนื่องจากเวลากระชั้นชิดท่ามกลางป่ารกทึบเช่นนั้นทำให้ทหารทุกกองทัพไม่สามารถปฏิบัติการรบได้โดยพร้อมเพรียงกันเพื่อแก้ปัญหา พระองค์จึงทรงตัดสินพระทัยกระทำยุทธหัตถีทันทีในขณะที่กองทัพพระมหาอุปราชาไล่ติดตามทหารพระยาศรีไสยณรงค์เข้ามาใกล้บริเวณหนองสาหร่ายและพระองค์ทรงใช้พระแสงของ้าวฟันพระมหาอุปราชา ขาดสะพายแล่ง ทิวงคตบนคอช้างพระที่นั่งและกองทัพไทยส่วนหนึ่งได้รุกไล่ตามตีกองทัพพม่าลงไปจนถึงเนินเขตพื้นที่สนามรบดอนตระพังกรู และเข้าตีค่ายใหญ่ทางตอนใต้ของสนามรบแตกยับเยินไปทหารพม่าตายถึงประมาณ ๒๐,๐๐๐ คน ที่บาดเจ็บหนีกลับไปเป็นอันมาก ทหารไทยจับทหารพม่าได้เป็นอันมากและยึดได้ช้าง ม้า ตลอดจนเครื่องศาสตราวุธเป็นอันมาก ตั้งแต่นั้นมาพม่าก็เข็ดขยาดไม่กล้ายกกองทัพเข้ามาตีประเทศไทยเป็นเวลานานถึง ๑๖๕ ปี

ต่อมาถึงรัชกาลพระเจ้าเอกทัศ ก่อนจะเสียกรุงไม่นานนัก ได้เกิดสงครามกับพม่าที่บริเวณเมืองสุพรรณบุรีอีกครั้งหนึ่ง^(๑๖) สงครามครั้งนี้กองทัพไทยพ่ายแพ้ยับเยินเจ้าพระยาราชเสนาแม่ทัพถูกทหารพม่าไล่ติดตามและพุ่งด้วยหอกขัดถึงอนิจกรรม บนหลังช้าง พระยายมราช ก็ถูกหอกขัดของทหารพม่าบาดเจ็บหลายแห่ง แต่หนีเอาตัวรอดกลับไปได้ ส่วนกองทัพไทยก็แตกพ่ายหนีกองทัพพม่าอย่างไม่เป็นขบวน

สมัยธนบุรี (พ.ศ. ๒๓๑๑-๒๓๒๔)

เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงย้ายเมืองหลวงมาตั้งที่กรุงธนบุรีแล้ว ก็ได้ทำสงครามกับพม่าอีกหลายครั้ง แต่เนื่องจากเมืองหลวงตั้งอยู่ทางทิศใต้ ห่างจากพระนครศรีอยุธยาซึ่งเป็นเมืองหลวงเดิมประมาณ ๗๐ กิโลเมตร และเมืองสุพรรณบุรีก็อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของพระนครศรีอยุธยาประมาณ ๘๐ กิโลเมตร พม่าซึ่งเดินทัพเข้ามาทางด่านเจดีย์สามองค์ จึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องยกกองทัพย้อนขึ้นไปตีเมืองสุพรรณบุรีซึ่งอยู่เหนือกรุงธนบุรีขึ้นไปอีกประมาณ ๑๕๐ เมตร ถ้าพม่าจะตีเมืองหลวงของไทยก็คงจะต้องยกกองทัพตัดตรงเข้าเมืองหลวงเลยที่เดียว หรือถ้าจะยกกองทัพเข้ามาทางใต้ ก็คงตัดตรงจากเมืองราชบุรี ผ่านเมืองสมุทรสงครามเข้ามา เมืองสุพรรณจึงไม่อยู่ในเขตสนามรบในสมัยธนบุรีปรากฏว่ามีการรบกันประปรายในเขตเมืองสุพรรณบุรีเพียงครั้งเดียวเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๙ คือในคราวที่พม่ายกกองทัพมาทางเหนือ เมื่อความทราบถึงสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช จึงเสด็จยกทัพหลวงขึ้นไปเมื่อวันที่ ๒๘ กรกฎาคม ๒๓๑๙^(๑๗) เพื่อขับไล่กองทัพพม่าซึ่งกำลังรบติดพันอยู่กับกองทัพไทยที่เมืองนครสวรรค์ ครั้นสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชยกกองทัพไปถึงเมืองชัยนาท กองทัพพม่าทราบข่าวก็ตกใจจะทิ้งค่ายที่เมืองนครสวรรค์หลบไปทางเมืองอุทัยธานีและเดินทัพเข้ามาทางเมืองสรรคบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงยกกองทัพติดตามตีกองทัพพม่าจนถึงทุ่งบ้านเดิมบางนางบวช เมืองสุพรรณบุรี และกองทัพทั้ง ๒ ฝ่าย ได้ต่อสู้กันเป็นสามวันที่ทุ่งนั้น ผลการรบครั้งนั้นกองทัพพม่าถูกตีแตกอย่างพ่ายยับเยินกระเจิดกระเจิงไป ต่อจากนั้นก็ไม่มีการรบกับพม่าในเขตเมืองสุพรรณบุรี อีกเลย

(๑๖) ตรี อมาตยกุล เรื่องจังหวัดสุพรรณบุรี (ธนบุรี: เจริญรัตน์การพิมพ์ ๒๕๑๓) หน้า ๑๔-๑๕

(๑๗) เสถียร พันธรัชนี "ความเป็นมาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่เมืองชัยนาท" บทความในการสัมมนาโบราณคดีที่จังหวัดชัยนาท จัดโดยกรมศิลปากร ๒๐-๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๑ (อัคราเนนา)

สมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ปัจจุบัน)

ในตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เข้าใจว่าเมืองสุพรรณบุรีได้ย้ายที่ตั้งเมืองมาตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกแม่น้ำท่าจีน จะย้ายมาแต่ พ.ศ. ใด ไม่สามารถหาหลักฐานได้แน่นอน เมืองที่ย้ายมาตั้งใหม่ในที่ตั้งปัจจุบันที่ไม่ได้ทำเป็นเมืองป้อม กล่าวคือ ไม่มีค่าย คู หอรบ เหมือนอย่างเมืองเก่า

เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๘ เจ้าอนุเมืองเวียงจันทน์ลงมาเฝ้าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ช่วยในการพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ผู้คนลงมามาก จึงทรงพระราชดำริแล้วให้ขอแรงไพร่พลที่มัตด้วยให้มาตัดต้นตาลที่เมืองสุพรรณบุรี ลากเข็นลงมาไม่กำหนดจำนวนจะไปใช้ที่เมืองสมุทรปราการเพื่อทำป้อมปืนใหญ่ เจ้าอนุได้ให้ราชวงศ์คุมคนมาดำเนินการ^(๑)

ในรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ปรากฏว่าเมืองที่ย้ายมาตั้งใหม่นี้ยังคงเป็นป่าเปลี่ยวอยู่โดยมาก^(๒) สุนทรภู่ได้เดินทางเรือผ่านมาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๗ แล้วได้เขียนในโครงการนิราศสุพรรณของทำนองว่า

ตะวันเอนเห็นหาดหน้า	ถ้ามี
เมืองสุพรรณบุรี	รกร้าง
ศาลตั้งฝั่งนี้	ที่หาด ลาดแฮ
โรงเล่าเข้าต้มค้ำ	ของคิ่งหุงสุราย (๑๓๓)
ผู้รั้งตั้งรั้วรอบ	ขอบราย
เปนหมู่ตุงวักวาย	ไชวบ้าน
สาวสาวเหล่านุงลาย	แล้วหม่อม มอมเอย
จำม่าล่าสันสอ้าน	อาบน้ำปล้ำปลาฯ (๑๓๔)
กรมการบ้านตั้งตลอด	ตลิ่งเตียร
ต่างต่อล้อเลื่อนเกียร	เก็บไว้
เรือริมหาดดาษเดียร	ระตะปัก หลักแฮ
ของเหล่าเขาสวนใต้	แต่งตั้งนั่งชาย ฯ (๑๓๕)
ฝั่งซ้ายฝ่ายปากโพ้น	พิสดาร
มีวัดพระรูปบุราณ	ทำนสร้าง
ที่ถัดวัดประตูลสาร	สงสู อยู่เอย
หย่อมย่านบ้านขุนช้าง	ชิดข้างสวนบันลิ่ง ฯ (๑๓๖)

(๑) กรมศิลปากร พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ(ธนบุรี คลังวิทยา ๒๕๐๖ หน้า ๒๙-๓๐) รัชกาลที่ ๓ และที่ ๔ ฉบับของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค)

(๒) ตรี อมาตยกุล เรื่องจังหวัดสุพรรณบุรี (ธนบุรี เจริญรัตนการพิมพ์ ๒๕๑๓) หน้า ๑๖

การจัดรูปการปกครองเมืองตามระบอบมณฑลเทศาภิบาล

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน และได้ทรงจัดราชการบริหารส่วนกลางโดยมีกระทรวงมหาดไทยเป็นศูนย์กลางอำนาจการปกครองประเทศและต่อมาได้โปรดฯ ให้ควบคุมหัวเมืองทั่วประเทศแล้ว ต่อมาก็ได้จัดตั้งราชการบริหารส่วนภูมิภาค ซึ่งมีสภาพและฐานะเป็นตัวแทนหรือหน่วยงานประจำท้องที่ของกระทรวงมหาดไทยขึ้น ได้แก่ การจัดรูปการปกครองแบบเทศาภิบาล ซึ่งถือได้ว่าเป็นระบบการปกครองที่สำคัญยิ่งในการปรับปรุงระเบียบบริหารราชการแผ่นดินส่วนภูมิภาคชนิดหนึ่งที่รัฐบาลส่วนกลางจัดส่งข้าราชการจากส่วนกลางออกไปบริหารราชการในท้องที่ต่าง ๆ เป็นระบบการปกครองที่รวมอำนาจเข้ามาไว้ในส่วนกลางอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย และเปลี่ยนระบบการปกครองจากระบบกินเมืองซึ่งเป็นประเพณีปกครองดั้งเดิมให้หมดไป

การจัดระบบการปกครองมณฑลเทศาภิบาลได้เริ่มอย่างแท้จริงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๗ เป็นต้นมาและได้จัดตั้งตามลำดับ ดังนี้ คือ

พ.ศ. ๒๔๓๗ จัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลขึ้น ๔ มณฑล คือ มณฑลพิษณุโลก มณฑลปราจีนบุรี มณฑลนครราชสีมา และมณฑลราชบุรี

พ.ศ. ๒๔๓๘ จัดตั้งมณฑลนครชัยศรี มณฑลนครสวรรค์ มณฑลกรุงเก่า และมณฑลภูเก็ต

พ.ศ. ๒๔๓๙ จัดตั้งมณฑลนครศรีธรรมราช และมณฑลชุมพร

พ.ศ. ๒๔๔๐ จัดตั้งมณฑลไทรบุรีและมณฑลเพชรบูรณ์

พ.ศ. ๒๔๔๓ เปลี่ยนแปลงสภาพมณฑลพายัพ มณฑลอุดร และมณฑลอีสาน ซึ่งเป็นมณฑลเก่าก่อนจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาล ให้เป็นมณฑลเทศาภิบาล

พ.ศ. ๒๔๔๗ ยุบมณฑลเพชรบูรณ์ เพื่อการประหยัด

พ.ศ. ๒๔๔๙ จัดตั้งมณฑลปัตตานีและมณฑลจันทบุรี

พ.ศ. ๒๔๕๐ จัดตั้งมณฑลเพชรบูรณ์ขึ้นอีกครั้งหนึ่ง

พ.ศ. ๒๔๕๑ ประเทศไทยจำต้องยอมยกมณฑลไทยบุรี ให้แก่ ประเทศ อังกฤษ เพื่อแลกเปลี่ยนกับการแก้ไขสัญญาค้าขาย และเพื่อจะกู้ยืมเงินประเทศอังกฤษมาสร้างทางรถไฟสายใต้

พ.ศ. ๒๔๕๕ แยกมณฑลอีสานออกเป็น ๒ มณฑล คือ มณฑลอุบล และมณฑลร้อยเอ็ด

พ.ศ. ๒๔๕๘ จัดตั้งมณฑลมหาสารคามขึ้น โดยแยกออกจากมณฑลพายัพ

สำหรับเมืองสุพรรณบุรี เป็นเมืองอยู่ในเขตมณฑลนครชัยศรี ซึ่งมณฑลนี้ประกอบไปด้วยเมืองนครชัยศรี ,เมืองสุพรรณบุรี และเมืองสมุทรสาคร

การจัดรูปการปกครองในสมัยปัจจุบัน

ตามพระราชบัญญัติระเบียบบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. ๒๔๗๖ ได้จัดระเบียบราชการบริหารส่วนภูมิภาคออกเป็นจังหวัดและอำเภอ จังหวัดไม่เป็นนิติบุคคล มีข้าหลวงประจำจังหวัดและกรรมการจังหวัดเป็นผู้บริหารราชการแผ่นดินในจังหวัด และได้ยุบเลิกมณฑล เพื่อให้จังหวัดมีอำนาจเพิ่มมากขึ้น

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๙๕ ได้มีพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดินบัญญัติให้ฐานะของจังหวัดเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม คือ

๑. ฐานะเป็นนิติบุคคล

๒. อำนาจบริหารในจังหวัด แต่เดิมตกอยู่แก่คณะกรรมการจังหวัดซึ่งเป็นคณะบุคคลเปลี่ยนแปลงมาอยู่กับผู้ว่าราชการจังหวัดเพียงคนเดียว

๓. เปลี่ยนแปลงฐานะคณะกรรมการจังหวัด ซึ่งเดิมเป็นผู้มีอำนาจหน้าที่บริหารราชการแผ่นดินในจังหวัดเป็นคณะที่ปรึกษาของผู้ว่าราชการจังหวัด

ต่อมาได้มีการแก้ไขปรับปรุงกฎหมายว่าด้วยระเบียบบริหารราชการแผ่นดินตามนัยประกาศของคณะปฏิวัติฉบับที่ ๒๑๘ ลงวันที่ ๒๙ กันยายน ๒๕๑๕ โดยจัดระเบียบบริหารราชการส่วนภูมิภาคเป็น

๑. จังหวัด

๒. อำเภอ

สำหรับจังหวัดนั้นให้รวมท้องที่หลาย ๆ อำเภอขึ้นเป็นจังหวัด และมีฐานะเป็นนิติบุคคล การตั้งยุบ และเปลี่ยนแปลงเขตจังหวัดให้ตราเป็นพระราชบัญญัติและให้มีคณะกรรมการจังหวัดเป็นที่ปรึกษาของผู้ว่าราชการจังหวัด ในการบริหารราชการแผ่นดินในจังหวัดนั้น

ปัจจุบันจังหวัดสุพรรณบุรี มี ๙ อำเภอ และ ๑ กิ่งอำเภอ คือ

๑. อำเภอเมืองสุพรรณบุรี

๒. อำเภอบางปลาม้า

๓. อำเภอสองพี่น้อง

๔. อำเภอเดิมบางนางบวช

๕. อำเภอศรีประจันต์

๖. อำเภอดอนเจดีย์

๗. อำเภอสามชุก

๘. อำเภอด่านช้าง

๙. อำเภออู่ทอง

๑๐. กิ่งอำเภอหนองหญ้าไซ